

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

ارتداد و احکام آن در فقه امامیه

استاد راهنما:

حجة الاسلام والمسلمین سید حسن عابدیان

استاد مشاور:

حجة الاسلام والمسلمین جعفر یوسفی

دانش پژوه:

اسدالله زائری

سال ۱۳۸۴

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۵۸

تاریخ ثبت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد و سپاس

الحمد لله رب العالمين و حمد و سپاس بیکران بر خدای منان که بار دیگر بر شیعیان منت نهاد و نظامی را، حول محور الله زیر پرچم ائمه علیهم السلام و تحت رهبری های انسانی صالح از تبار حسین علیه السلام ادامه و کمال این بنای مقدس و نورانی را با رهبری نایب برحق امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و امید تمامی مظلومان عالم، خامنه‌ای عزیز، عطا کرد.

امید این که، اهتمام در تهیه این رساله و این حرکت اندک در مسیر تبیین احکام نورانی اسلام، مقبول درگاه ایزد منان قرار گیرد.

اللهم تقبل منا و ثبت اقدامنا و انصرنا على القوم الكافرين.

تقدیم به

ساحت مقدس مولای متقیان، پیشوای مؤمنان حضرت علی علیه السلام که به برکت
ولایت آن حضرت دین کامل گردید.

پیشگاه موعود اعظم

و همه خونین جامگان که در مسیر دفاع از حریم ولایت و مکتب اهل بیت علیهم السلام
ردای پر افتخار شهادت را بر تن کردند.

تقدیر و تشکر

حال که این رساله سامان یافته است، بر خود لازم می‌دانم که از مرکز جهانی علوم اسلامی، و هم چنین از استاد فرزانه و بزرگوار جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای سید حسین عابدیان که راهنمایی‌های سازنده و تشویق صمیمانه ایشان نقش تعیین کننده را در تکمیل این رساله داشته است، و جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای جعفر یوسفی که سهم به سزایی در تکمیل این تحقیق داشته است، و از همه آن عزیزان، از صمیم قلب و از ژرفای وجودم تقدیر و تشکر می‌نمایم.

چکیده

این تحقیق با جهت‌گیری از عنوان بحث که، ارتداد و احکام آن در فقه امامیه است؛ تهیه و تدوین گردید.

در این پژوهش، با بیان ماهیت ارتداد از نظر لغوی و اصطلاحی و کاربردهای آن در قرآن و روایات، مفهوم ارتداد از دیدگاه امامیه روشن شده است.

در ادامه بحث، به بیان جایگاه بحث در منظومه تاریخ، به بررسی پیشینه تاریخی این پدیده زشت، از منظر ادیان الهی و انسانی، و به راهکارهای مقابله با آن، توجه شده است.

در مبحث موجبات ارتداد، به عوامل اصلی تحقق این جرم اشاره شده است. ثابت شد که سه چیز از اسباب محقق شدن کفر است: ۱- انکار اصل اسلام، ۲- انکار ضروری دین، ۳- سبّ انبیاء.

در بحث انواع ارتداد، در فقه امامیه، مرتد به فطری و ملی بودن تقسیم شده است که با الهام از روایات و آرای فقهاء به این دو قسم مرتد در فقه امامیه رسیدگی شده است.

در بحث شرایط تحقق ارتداد، از بلوغ، عقل، اختیار و قصد به عنوان شرط اصلی در جریان افتادن مجازات ارتداد، و از اقرار و یتنه به عنوان طرق اثبات ارتداد یاد شده است.

در بحث احکام ارتداد از دیدگاه امامیه، به کیفی‌هایی چون: نقض زوجیت، مصادره اموال و همچنین به تفاوت‌هایی که بین این دو در آیین دادرسی و کیفری وجود دارند اشاره شده است.

امامیه در مجازات بدنی بین ارتداد فطری و ملی تفاوت قائلند، در حالی که بین زن و خنثی

چنین تفاوتی را به رسمیت نمی‌شناسند. گرچه در اصل مجازات بین زن و مرد قائل به تفکیک‌اند.

در باب حکم استتابه و توبه در ارتداد فطری، توبه وی را در پیشگاه خدا قبول و در دنیا رافع مجازات‌های (قتل، نقض زوجیت و مصادره اموال) دانسته‌ایم.

در آخرین بحث، فلسفه مجازات مرتد و عدم انعطاف‌پذیری اسلام نسبت به این جرم تبیین شده است. به شبهاتی از این باب که اجرای احکام فقهی مرتد، با آزادی انتخاب عقیده در تضاد است، اشاره و تأکید شده است که اجرای احکام مرتد با رعایت همه قیود ظریف آن با آزادی فکر و عقیده منافات ندارد و آزادی فکر را دچار محدودیت نمی‌سازد و فضای گفتگو را در حوزه اندیشه ضیق نمی‌کند.

در مورد اجرا و اعمال احکام مرتد، تصریح شده است که این حکم مربوط به کسی نیست که اعتقاد در درون دارد و در مقام اظهار آن بر نیامده، بلکه شامل کسی است که به اظهار و تبلیغ پردازند، در واقع قصد سوء و نیت ضربه زدن به رکن جامعه اسلامی را داشته باشند و حرکت او نوعی قیام علیه جامعه اسلامی تلقی شود.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱	مقدمه
فصل اول	
تعریف و ماهیت ارتداد	
۱۶	گفتار اول: معنای ارتداد
۱۶	الف) معنای لغوی ارتداد
۱۷	ب) ارتداد در قرآن
۱۸	ج) ارتداد در روایات
۲۰	گفتار دوم: معنای اصطلاحی ارتداد
۲۰	الف) در اصطلاح فقه شیعه
۲۱	ب) در اصطلاح فقه اهل سنت
۲۲	شک و تردید
۲۲	دیدگاه اول
۲۳	دیدگاه دوم
۲۳	نظریه مختار

فصل دوم

ارتداد در بستر تاریخ

- گفتار اول: ارتداد در ادیان پیشین ۳۱
- ۱- ارتداد، از دیدگاه یهودیت ۳۱
- ۲- ارتداد از دیدگاه مسیحیت ۳۲
- ارتداد در آیین بودا ۳۳
- گفتار دوم: پیشینه تاریخی ارتداد در اسلام ۳۵

فصل سوم

موجبات و انواع ارتداد

- گفتار اول: انکار اصل اسلام ۴۴
- گفتار دوم: انکار ضروری دین ۴۶
- نظریه مختار ۴۹
- ضروری دین چیست؟ ۵۱
- تعداد ضروری دین ۵۲
- انکار لفظی و عملی ۵۳
- گفتار سوم: سب النبی ۵۶
- سب النبی از دیدگاه فقهای شیعه و سنی ۵۸
- ۱- دیدگاه فقهای امامیه ۵۸
- ۲- در احادیث امامیه ۶۰
- حکم سب سایر پیامبران ۶۰
- حکم سب ائمه علیهم السلام و حضرت زهرا علیها السلام ۶۱

۶۲	.....	۳- دیدگاه فقهای اهل سنت
۶۲	.....	۱- دیدگاه ابوحنیفه
۶۲	.....	۲- دیدگاه مالک
۶۳	.....	۳- دیدگاه حنبله
۶۳	.....	۴- دیدگاه شافعیه
۶۵	.....	گفتار چهارم: انواع ارتداد در فقه امامیه
۶۵	.....	فقها و عناصر محوری در ارتداد فطری
۷۲	.....	ادله تقسیم مرتد
۷۲	.....	۱- اجماع
۷۲	.....	۲- روایات

فصل چهارم

شرایط تحقق و راه‌های اثبات ارتداد

۷۶	.....	گفتار اول: بلوغ
۷۸	.....	گفتار دوم: عقل
۷۹	.....	ارتداد و مستی
۸۰	.....	دیوانگی پس از ارتداد
۸۲	.....	گفتار سوم: قصد
۸۳	.....	ادعای عدم قصد از سوی مرتد
۸۵	.....	گفتار چهارم: اختیار
۸۶	.....	ادعای اکراه از سوی مرتد
۸۷	.....	گفتار پنجم: راه‌های اثبات ارتداد

۸۷ ..... ۱- بینه

۸۸ ..... ۲- اقرار متهم

فصل پنجم

احکام ارتداد در فقه امامیه

۹۰ ..... گفتار اول: احکام مرتد فطری و ملی

۹۰ ..... احکام مرتد فطری مرد

۹۰ ..... الف) مجازات اعدام

۹۲ ..... ب) نقض زوجیت مرتد

۹۴ ..... ج) مجازات مالی

۹۵ ..... احکام مرتد ملی مرد

۹۵ ..... الف) عرضه توبه

۹۶ ..... استتابة مرتد ملی مستحب است یا واجب؟

۹۷ ..... مدت عرضه توبه

۹۹ ..... ب) اموال مرتد ملی

۱۰۰ ..... ج) زنش عده طلاق می‌گیرد

۱۰۲ ..... گفتار دوم: احکام زن مرتد

۱۰۲ ..... الف) استتابة و حبس

۱۰۵ ..... ب) زن مرتد از شوهرش جدا می‌شود

۱۰۶ ..... ج) مالکیت اموال

۱۰۶ ..... حکم ارتداد خنثایی مشکل

۱۰۷ ..... تکرار جرم ارتداد از مرتد

- گفتار سوم: توبه مرتد فطری ۱۰۹
- بررسی اقوال در مورد توبه مرتد فطری ۱۰۹
- ۱- توبه مرتد فطری مطلقاً پذیرفته نیست ۱۱۰
- ۲- توبه مرتد فطری قبول است، جز در احکام سه گانه ۱۱۰
- ۳- مطلقاً توبه مرتد فطری پذیرفته است ۱۱۲
- نظریه مختار ۱۱۴
- چه کسی حکم قتل مرتد را اجرا می کند ۱۱۹
- ۱- حکم قتل مرتد را همگان می توانند اجرا کنند ۱۱۹
- ۲- اجرای حکم قتل مرتد از وظایف حاکم شرع است ۱۲۰
- نظریه مختار ۱۲۱

فصل ششم

فلسفه مجازات مرتد

- گفتار اول: تحقیر دین ۱۲۸
- گفتار دوم: تهدید و تضعیف جامعه ۱۳۱
- گفتار سوم: مقابله با نفوذ بیگانگان ۱۳۶
- گفتار چهارم: تفاوت مرتد ملی و فطری در اجرای احکام ۱۳۹
- نتیجه گیری ۱۴۲
- فهرست منابع و مآخذ ۱۴۵

مقدمه

یکی از مسائل اساسی که برای هر دین و مکتبی، از دیرباز مطرح بوده و هست، مسأله ارتداد است. اساساً هر جنبش و حرکت اجتماعی و دینی که در جامعه رخ می‌دهد، در آغاز حرکتش، از اقبال خوبی در جامعه برخوردار بوده؛ و جمعیت کثیری بدان ملحق می‌شوند. در دنیای کنونی علاوه بر احزاب و جریان‌های بزرگ اجتماعی، شرکت‌های بزرگ صنعتی دنیا نیز با این مشکل دست به گریبان هستند. در آغاز کار، تعداد زیادی داوطلب عضویت در آن می‌شوند، ولی پس از مدت کوتاهی خواستار جدایی از آن می‌گردند؛ و اگر مسئولین امر با انبوه استعفا نامه‌ها به راحتی برخورد کنند، طولی نخواهد کشید که زمینه انحلال و از هم پاشیدگی خویش را به دست خود مهیا خواهند ساخت.

در تاریخ، کمتر دینی را می‌توان یافت که همهٔ افرادی که بدان ایمان آورده‌اند، تا آخر بر همان عقیده و مرام باقی بمانند. در تاریخ ادیان پیشین مخصوصاً «مسیحیت و یهودیت» فراوان سخن از قتل کسانی به میان آمده است که دین را وانهاده‌اند.^(۱)

قرآن، از ارتداد گروهی از بنی‌اسرائیل یاد می‌کند که به دنبال غیبت موسی علیه السلام در کوه طور، رخ داده و حضرت موسی علیه السلام پس از بازگشت از میقات، از مشاهدهٔ این صحنه به شدت تکان خورده، آنها را محکوم به اعدام دسته جمعی می‌کند که در طول تاریخ پیامبران، مثل و مانند ندارد. ضمن دستور به توبه و بازگشت به یکتاپرستی، فرمان اعدام دسته جمعی گناهکاران را به دست خودشان صادر می‌کند. طبق بعضی نقل و روایات، حضرت موسی علیه السلام دستور داد در یک

۱. کتاب مقدس، سفر تثبیه، فصل ۱۷، آیات ۵-۲.

شب تاریک، تمام کسانی که گوساله پرستی کرده بودند غسل کنند و کفن بیوشند و صف کشیده، شمشیر در میان یکدیگر نهند. (۱)

قرآن در جای دیگر، از جریانی یاد می‌کند که همواره نسبت به اسلام و مسلمانان خصومت می‌ورزیدند. قرآن در موارد مختلف و به مناسبت‌های گوناگون از این گروه یاد می‌کند، که در راستای تضعیف اسلام، از هیچ کوششی دریغ نمی‌کردند. از جمله ترفندهایی که برای ایجاد تزلزل در ایمان مؤمنین و برای بدبین کردن مردم به اسلام، در پیش گرفته بودند؛ همانا تظاهر به دین اسلام و سپس ارتداد و انکار اسلام بود. و قرآن این نقشه شیطانی را برملا ساخته، می‌گوید: **هُوَ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ءَامَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَيَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكَفَرُوا ءَاخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يُرْجَعُونَ** (۲) و جمعی از اهل کتاب (از یهود) گفتند: (بروید و ظاهراً) به آنچه بر مؤمنان نازل شده در آغاز روز ایمان بیاورید، و در پایان روز کافر شوید (و بازگردید) شاید آنها (از آیین خود) بازگردند.

در شأن نزول این آیه برخی از مفسران نقل کرده‌اند که ۱۲ نفر از دانشمندان یهود خیر و نقاط دیگر، نقشه‌ای ماهرانه برای متزلزل ساختن بعضی از مؤمنان طرح نموده، با یکدیگر تباہی کردند که صبحگاهان خدمت پیامبر ﷺ برسند و ظاهراً ایمان بیاورند و مسلمان شوند، ولی در آخر روز از این آیین برگردند، هنگامی که از آنها سؤال شود چرا چنین کرده‌اند بگویند: ما صفات محمد ﷺ را از نزدیک مشاهده کردیم و هنگامی که به کتب دینی خود مراجعه نموده، یا با دانشمندان دینی خود مشورت کردیم، دیدیم صفات و روش و منش محمد ﷺ با آنچه که در کتب ما است تطبیق نمی‌کند و لذا از آیین اسلام برگشتیم. این موضوع سبب می‌شود که عده‌ای بگویند با این که اینها به کتب آسمانی از ما آگاهترند لابد آنچه را می‌گویند راست گفته‌اند و به این وسیله متزلزل می‌گردند. (۳)

۱. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۲۵۶.

۲. سوره آل عمران، آیه ۷۲.

۳. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۴۶۶.

فخر رازی در ذیل این آیه می‌نویسد: «این حيله در جهت تشكيك و تضعيف مسلمانان طرح شده بود و مسلمانان می‌گفتند این تکذيب از روی حسد و عناد بوده وگرنه از آغاز مسلمان نمی‌شدند.»^(۱)

و نیز برخی دیگر از آیات قرآن از جمله آیه ۲۱۷ سوره بقره؛ با توجه به شأن نزول‌هایی که برای آن بیان شده، بیانگر وجود عناصر مرتد در صدر اسلام است.

ارتداد از موضوعات حساس و مهم فقهی شیعه است. و باید به صورت عمیق و جدی مورد بحث و تحلیل قرار گیرند. به سؤالاتی از این قبیل که اسباب ارتداد چیست؟ و شرایط حکم به ارتداد کدام است؟ و اساساً مرتد چه کسی است؟ ارتداد یک فرد چگونه ثابت می‌شود؟ و در تحت چه شرایط می‌توان حکم به ارتداد کرد؟ و آیا توبه مرتد قبول است یا نه؟ پاسخی ارائه شود.

نکته دیگر این‌که در طول تاریخ، مسأله ارتداد گرفتار سوء تعبیر و سوء استفاده بوده است. برخی افراد و یا گروه‌ها یکدیگر را متهم به ارتداد کرده‌اند و کار را به تکفیر کشانده، بحران‌هایی در جامعه به وجود آورده‌اند؛ و گاه به صرف آن‌که نظر هم‌دیگر را نمی‌پذیرند، یکدیگر را به ارتداد محکوم می‌نمایند و بازار تکفیر و تفسیق گرم است.

شارح تبصرة المتعلمین مرحوم ابوالحسن بن محمد بن شعرانی در ابتدای بحث ارتداد آورده است:

و چون سخن به حکم مرتد کشید، مناسب است برای آن عنوان مستقل آوریم، زیرا که احتیاج به آن بسیار است و مردم درباره ارتداد بین افراط و تفریطند. جماعتی از اهل ظاهر که حقیقت را منحصر در دایره فهم خویش می‌دانند و معتقدند که هر چه خودشان در نیابند، باطل و کفر است و باید خردمندان جهان و نوابغ روزگار، آنقدر کوچک شوند تا در حیطة ذهن آنان بگنجند؛ و هر چه اینان از ظاهر روایات مشکوکه ناچیز خود دانستند و به ذهنشان متبادر شد،

۱. رازی، فخرالدین؛ مفاتیح الغیب، ج ۱، ص ۳۳۱.

حجت است و بر همه مردم اولو کاناو لا یعقلون شیئاً ولا یهتدون. (۱)

و یا استاد شهید مطهری رحمته الله می فرماید: «وقتی علی رضی الله عنه تکفیر بشود، تکلیف دیگران روشن است. بوعلی سینا، خواجه نصیرالدین طوسی، صدرالمتألهین شیرازی، فیض کاشانی، سید جمال الدین اسدآبادی [افغانستانی] و اخیراً محمد اقبال پاکستانی هستند که از این جام، جرعه‌ای به کامشان ریخته شده است.» (۲)

حضرت امام خمینی رحمته الله نیز در این مورد فرموده است: «در مدرسه فیضیه فرزند خردسال مرحوم مصطفی از کوزه‌های آب نوشید، کوزه را آب کشیدند، چرا که من فلسفه می‌گفتم.» (۳)

مسائل از این باب ایجاب می‌کند که مقوله ارتداد با حساسیت خاص و نگاه ویژه‌ای در ابعاد مختلف آن دنبال شود. گرچه بحث ارتداد، در فقه شیعه از پیشینه‌ای بلند برخوردار است، لکن علمای شیعه تألیفات مستقلی در این راستا از خود به یادگار گذاشته‌اند. تنها اثری که در این مورد به طور مستقل نگارش یافته، رساله ارتدادیه - شیخ احمد بن اسماعیل آل شیخ عبدالنبی الجزایری - می‌باشد که به بررسی این مقوله از دیدگاه تشیع پرداخته است. (۴)

رساله حاضر، اولین پایان نامه در این موضوع است که صرفاً از دیدگاه تشیع به این موضوع پرداخته است. ولذا در فصل بندی و چینش مطالب، خالی از اشکال نیست. لیکن با توفیق الهی و راهنمایی‌های استاد بزرگوار به همین شکل آماده گردیده، امید است که اساتید بزرگوار به نواقص و اشکالات، با دید عفو و اغماض نگاه نمایند. این پایان نامه در شش فصل تدوین شده که هر فصل متشکل از چند گفتار است.

۱. ابوالحسن محمد، شعرانی، شرح تبصرة المتعلمین، ص ۷۴۶.

۲. مطهری، مرتضی؛ جاذبه و دافعه حضرت علی (ع)، ص ۱۶۷.

۳. حضرت امام خمینی (ره)؛ صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۹۱.

۴. طهرانی، آقابزرگ؛ الذریعه الی تصانیف شیعه، ج ۱، ص ۶۲.

فصل اول

تعریف و ماهیت ارتداد

گفتار اول معنای ارتداد

الف) معنای لغوی ارتداد

ارتداد به معنای رجوع و بازگشت است. ابن فارس در مقاییس اللغة می‌گوید: «الراء والدال اصلٌ واحدٌ مطردٌ منقاس، وهو رجع الشيء»،^(۱) راء و دال ریشه یک واژه‌اند که در قالب‌های مختلف ریخته می‌شوند و معنای رجوع و بازگشت می‌دهند.

جوهری در صحاح اللغة گفته است: «والارتداد: الرجوع؛ و منه المرتد... والردة: الاسم من الارتداد»^(۲) ارتداد همان رجوع است، و اسم مصدر آن رده به «کسر راء» می‌باشد. ابن منظور در لسان العرب می‌گوید: «وقد ارتد عنه: تحول»^(۳) ارتداد به معنای تحول و دگرگونی است.

طریحی می‌گوید: «والردة» بالكسر والتشديد: اسم من الارتداد»^(۴) رده به کسر راء و تشدید دال، اسم است به معنای بازگشت به چیزی که قبلاً بود.

راغب در مفردات می‌گوید: «والارتداد والردة الرجوع في الطريق الذي جاء منه لكن الردة تختص

۱. ابن فارس؛ مقاییس اللغة، ج ۲، ص ۳۸۷.

۲. جوهری؛ صحاح اللغة، ج ۲، ص ۲، ص ۴۷۲.

۳. ابن منظور؛ لسان العرب، ج ۵، ص ۱۸۴.

۴. طریحی، فخرالدین؛ مجمع البحرین، ذیل ماده ردّ.

بالکفر والإرتداد يستعمل فيه وغيره»^(۱) ارتداد ورده، رجوع و بازگشت به راهی است که شخص آن را پیموده است. منتها رده تنها در مورد کفر به کار می‌رود و ارتداد در مورد کفر و غیر آن. راغب در مفردات برای هر دو استعمال، شاهد از قرآن می‌آورد.

در نتیجه، می‌توان گفت: ارتداد در لغت به معنای رجوع و بازگشت است.

ب) ارتداد در قرآن

آیاتی از قرآن کریم نیز، اشاره به موضوع ارتداد دارند که برای فراهم شدن زمینه بحث و آشنایی با معنای ارتداد، لازم است با موارد کاربرد ارتداد در قرآن آشنا شویم. در ذیل آیات مخصوص ارتداد ذکر می‌گردد.

۱- ﴿... وَلَا يَزَالُونَ يُقْتَلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَزِدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَعُوا وَمَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾^(۲)

... و مشرکان، پیوسته با شما می‌جنگند، تا اگر بتوانند شما را از آیینتان برگردانند؛ ولی کسی که از آیینش بگردد و در حال کفر بمیرد، تمام اعمال نیک (گذشته) او، در دنیا و آخرت، برباد می‌رود؛ و آنان اهل دوزخند؛ و همیشه در آن خواهند بود.

۲- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾^(۳)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید: هرکسی از شما از آیین خود بازگردد (به خدا زیان نمی‌رساند)، خداوند جمعیتی را می‌آورد که آنها را دوست دارد و آنان (نیز) او را دوست دارند؛ در برابر مؤمنان متواضع، و در برابر کافران، سرسخت و نیرومندند؛ آنها در راه خدا جهاد می‌کنند، و از سرزنش

۱. اصفهانی، راغب؛ مفردات القرآن، ص ۱۹۱.

۲. سوره بقره، آیه ۲۱۷.

۳. سوره مائده، آیه ۵۴.

هیچ ملامتگری هراسی ندارند. این، فضل خداست که به هرکس بخواهد (و شایسته ببیند) می‌دهد؛ و (فضل) خدا وسیع، و خداوند داناست.

۳- ﴿يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ﴾. (۱)

ای قوم! به سرزمین مقدس که خداوند برای شما مقرر داشته، وارد شوید؛ و به پشت سر خود بازنگردید (و عقب‌گرد نکنید) که زیان‌کار خواهید بود.

آیه فوق مربوط به قوم موسی است، وقتی که دستور ورود به سرزمین مقدس به آنان داده شد، تمرد کرده به پیامبر خود گفتند:

﴿يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَنُودُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ﴾. (۲)

ای موسی! در آن (سرزمین)، جمعیتی (نیرومند و) ستمگرند؛ و ما هرگز وارد آن نمی‌شویم تا آنها از آن خارج شوند؛ اگر آنها خارج شوند، ما وارد خواهیم شد.

آیه مبارکه آنان را از این که به دوران قبل از بعثت موسی و نجات از سلطه فرعون بازگردند، برحذر می‌دارد. بعضی از مفسرین نیز ﴿لَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ﴾ را نهی از بازگشت به سرزمین مصر معنی کرده‌اند. (۳)

نتیجه اینکه، به وضوح از آیات درمی‌یابیم: ارتداد در قرآن نیز به معنی بازگشت به کار رفته است. منتها مراد، خروج از دین و بازگشت به کفر و بی‌دینی است.

ج) ارتداد در روایات

همچنان که کلمه ارتداد در قرآن کریم مورد استفاده بوده، در روایات نیز به کار رفته است که

۱. سوره مائده، آیه ۲۱.

۲. سوره مائده، آیه ۲۲.

۳. موسوی اردبیلی، عبدالکریم؛ مجله حکومت اسلامی، ش ۱۳، ص ۱۸.